

Lucilije

Gian Biagio Conte

Povijest rimske književnosti, 1994 (engl.)

ŽIVOT

Datum Lucilijeve smrti pouzdano je 102. g. pr. Krista, ali datum je njegova rođenja problematičan. Naš izvor, sv. Jeronim, kaže da je Lucilije umro u dobi od četrdeset i šest godina. Ali ako se rodio 148. g., teško je protumačiti ostalo iz njegova životopisa: kao ađutant Scipiona Emilijana za vrijeme opsade Numancije morao bi biti star jedva petnaest godina, a njegova bi umjetnička zrelost bila zbilja iznenađujuća. Neshvatljivo je i zašto bi ga Horacije zvao »starcem« (senex, u Satirama 2, 1, 34). No možda je sv. Jeronim, zaveden gotovo sličnim imenima konzula 148. g. i 180. g. pr. Krista, zamijenio 180. sa 148. g. To bi značilo da je Lucilije gotovo Terencijev suvremenik. Izneseni su uvjerljivi argumenati za srednji datum, 168/167. g. pr. Krista. Ovo se čini najvjerojatnijim.

Lucilije je pripadao uglednoj, dobrostojećoj obitelji podrijetlom iz Suese Aurunke (Suessa Aurunca) u sjevernoj Kampaniji. U mladosti je sigurno bio povezan sa Scipionovim krugom. Malo znamo o kasnijem razdoblju njegova života. On je prvi književnik iz dobre obitelji koji je živio životom pisca, kloneći se javnih dužnosti i javnog života.

DJELA

Trideset knjiga satira od kojih su očuvani fragmenti, gotovo svi kratki; ukupno oko tisuću tristo stihova.

Izdanje Lucilija koje je bilo u optjecaju u prvom st. pr. Krista, pripisano gramatičaru Valeriju Katonu, uključivalo je: knjige 1–21, sve u daktilskim heksametrima, 22–25, možda u elegijskim distisima, 26–30, u jampskim i trohejskim metrima (mjerama latinske komedije)

kao i u heksametru. Redosljed je metrički uvjetovan i nije se podudarao s kronološkim redom sastavljanja. Općenito se pretpostavlja da je Lucilije prvu zbirku izdao oko 130. g. pr. Krista. Zbirka je imala pet knjiga, i to bi bile one koje mi, posredstvom gramatičara, poznajemo kao knjige 26–30.

Ako je tako, Lucilije je tijekom godina sve više i više preferirao heksametar, vjerojatno prihvaćajući ironičan izazov prilagodbe svakodnevnih tema i uobičajenog, često pučkog govora herojskoj mjeri; od Horacija nadalje heksametar će postati isključiv stih satire. Lucilijeve su se knjige možda sastojale od po jednog sastavka ili od više kraćih pjesničkih jedinica. Nije sigurno da mu se može pripisati naslov zbirke, *Satire (Saturae)*, ali Horacije rabi pojam *satura* programatski, označavajući onu pjesničku vrstu koju je započeo Lucilije. U očuvanim fragmentima Lucilije svoje sastave naziva poemata ili sermones (ili radije ludus ac sermones, »šaljivi razgovori«). Prihvatljiva je pretpostavka da je izvoran naslov Lucilijeva djela bio grčki, *skhédia* (»improvizacije«).

IZVORI

Citiraju ga gramatičari, metričari i kasni komentatori, osobito Nonije Marcel, gramatičar iz četvrtog st. n. e., pisac djela *O sažetoj nauci (De compendiosa doctrina)*, rječnik latinskoga iz doba Republike. Svjedočanstva donose i Horacijeva djela (osobito v. *Satire* 1, 4, 1, 10, 53 i d, 2, 1, 62 i d). Lucilija se sa znatnim zanimanjem čitalo i u doba carstva (Kvintilijan 10, 1, 93). Fragmenti su očuvani zbog mnoštva rijetkih teških riječi, koje su građa gramatičarima od drugoga do petog st. n. e.

1 LUCILIJE I SATIRA

1.1 Veza sa Scipionovim krugom

Lucilijevo djelo ima korijene poput Terencijeva: najistaknutiji članovi Scipionova društva, Scipion Emilijan i Lelije, koje je Terencije poznavao kao mladiće, u zreloj su dobi pokrovitelji satiričkog pjesnika. No Lucilijev je društveni položaj bitno drugačiji od položaja Terencija, afričkog oslobođenika. Drugačije je i scipionovsko pokroviteljstvo. Nezavisnost prosudbe, strastvena polemičnost, interes za suvreme-

ni život — kvalitete koje u Luciliju prepoznaje tradicija — osobine su kultiviranoga, dobrostojećeg ekvita (eques) koji ne mora živjeti od književnog rada. Pripadnost bogatoj provincijskoj aristokraciji i položaj u Scipionovu krugu omogućili su Luciliju da napada neke od najistaknutijih ljudi tadašnjeg Rima.

1.2 Etimologija sature: potraga za raznolikošću

Podrijetlo vrste koje Rimljani zovu satura nejasno je, a bilo je zagonetka i rimskim znanstvenicima. Veza s grčkom riječi *sátyros*, »satir«, potpuno je pogrešna, premda je stara. Čini se da satira izvorno nema ništa ni sa satirima, ni s grčkim komičkim kazalištem u kojemu satiri igraju značajnu ulogu. Sigurno je da je satura lanx u ranomu Rimu označivala miješano jelo od prvih plodova koje se žrtvovalo bogovima. Odatle nazivi gastronomskih specijaliteta poput »miješane salate«, i pravni postupaka *lex per saturam*, kad se zakoni o raznim predmetima skupe u jedinstvenu zakonodavnu odredbu. (Livijev navod o postojanju dramske vrste zvane satura u trećem stoljeću zbunjujuć je i možda pogrešan.) Po tome je satura prvotno vjerojatno označavala »mješavinu i raznolikost«, što se proširilo i na književnu terminologiju. Ime, dakle, nije grčko (kao što nije ni *atelana*), dok gotovo sve ostale književne vrste u Rimu imaju grčka imena. Kvintilijan satiru suprotstavlja drugim vrstama: *satura quidem tota nostra est* (10, 1, 93), »satira je potpuno rimska vrsta«. Važnost te činjenice ne umanjuju ni pokušaji samih satiričkih pjesnika, osobito Horacija, da satiri nađu korijene u Grčkoj, npr. u zajedljivosti atičke komedije petog stoljeća (Aristofan) ili Kalimahovim Jambima. Koliko god grčkih kulturnih doprinosa satira primila naknadno — a otvorena je struktura same vrste poticala ucjepljivanje i miješanje — izvorni je poticaj vlastiti rimski.

1.3 Satira kao osobni prostor

Taj je poticaj ovdje, na počecima satire, možda dala potraga za književnom vrstom prikladnom za prenošenje piščeva osobnoga glasa. U usporedbi s Enijevim razdobljem, latinska se književnost sad već čini dosta razvijenom, ali nijedna uspostavljena pjesnička vrsta — ni epika, ni tragedija, ni komedija — ne otvaraju mjesto neposrednosti

pjesnikova izražavanja samog sebe i suvremene stvarnosti. Međutim, aleksandrijski su autori, pogotovo Kalimah, pokazali kako se pjevati može i izvan epskih i dramskih kanona. Kalimah unosi nered u tradicionalnu podjelu književnih vrsta: on se zalaže za pjesništvo i poetiku popularnih tradicija i sličica iz dnevnog života, a u isto doba traži čim uglađenije i profinjenije oblikovanje umjetnine. Estetsko načelo raznolikosti (*poikilía*) isključivalo je uzvišenu jednoličnost epskog pripovijedanja.

1.4 Enijeve satire

Raznolikost, osobni glas i realistični polet značajke su koje donekle razabiremo i u fragmentima Enijeve satire. Ona se sastojala od četiri ili šest knjiga, a svaka je bila imala nekoliko tekstova u raznolikim metrima (metri su većinom bili komički jambo-troheji, ali i heksameetri i možda sotadeji). Posebno su raznolike teme: priča o čovjeku sa sela i ševi, satirični portret parazita, dijalozi, rasprava između Života i Smrti te, osobito, tematiziranje pjesnika u prvom licu i naznake samoportreta. Moguće je da elementi tradicionalnog Enijeva životopisa potječu upravo iz autobiografskih napomena u Satirama. Po tome i Enije igra važno ulogu u razvoju pjesničke samosvijesti. Ne znamo, međutim, je li njegova satira već sadržavala polemike i napade na suvremenike. Tu bismo agresivnu stranu satire bili skloni tražiti u Nevija, poznatog po napadima na određenu plemenitu obitelj, ali nije sigurno da je Nevije sastavljao satire; nema podataka o Pakuvijevoj satiri.

1.5 Specijalizacija satiričke vrste i razvitak nove publike

Kako bilo da bilo, taj se oblik pjesništva, raznolik po metru i predmetu te osoban po prirodi, tj. otvoren pjesnikovu osobnom glasu i svakodnevnom realizmu, Luciliju predstavio kao idealan medij. Lucilijeva povijesna važnost upravo je u njegovoj usredotočenosti na žanr satire. (Enije se, sjetimo se, bavio satirom kao manjom vrstom među mnogim drugima, sekundarnoj u odnosu na ep i dramu.) Pojava satire također znak je i nastanka nove publike, zainteresirane za pisano pjesništvo, kulturno osviještene i željne tekstova bliskih suvremenoj stvarnosti.

Lucilije je rekao da za sebe želi čitatelje koji nisu ni previše učeni (docti), a niti premalo.

1.6 Teme Lucilijeve satire

a) parodija *Concilium deorum*

Trideset knjiga ne može se sa sigurnošću rekonstruirati po kratkim fragmentima sačuvanim prvenstveno zbog gramatičkih neobičnosti. Koliko nam je poznato, raspon Lucilijevih tema je širok. Prva je knjiga sadržavala opsežan sastav poznat kao Vijeće bogova (*Concilium deorum*). Parodijom božanskih vijeća, tipičnih za ep (Homera i Enija), Lucilije je napao nekog Lentula Lupa, osobu mrsku Scipionima: bogovi su mu namijenili smrt od loše probave. Mješavina književne parodije i uvreda podsjeća na kasniju Senekinu Pretvorbu božanskog Klaudija u tikvu. Parodija je, upravo kao šala na račun drugih, dobro poznatih književnih tekstova, važna i kao svjedočanstvo književne kritike. Ako pjesnik prikazuje bogove koji su se skupili da raspravljaju o bijednim ljudskim stvarima kako se drže protokola i poslovnika rimskoga senata, onda se *Concilium deorum* u odnosu sa suvremenom stvarnošću otkriva kao ono što doista jest: tek uobičajen motiv, topos pjesništva visokog stila, tj. uobičajeni epski postupak. Lucilijevo je realistično pjesništvo ironičan odgovor književnosti svedenoj na puku konvenciju.

b) opis putovanja, gastronomija

Treća je knjiga sadržavala živahnu pripovijest o putovanju na Siciliju. (Temu putovanja opet ćemo susresti u Horacijevoj Satiri 1, 5). U više satire nude se kuharski savjeti, kao u Horacijevoj Satiri 2, 4 (ne smije se zaboraviti da je Enije, prvi latinski pisac koji je zasigurno autor satire, također napisao i djelo *Sladokustvo*). U tridesetoj knjizi bila je opisana jedna gadna gozba; priredio ju je skorojević Granije, književni prethodnik znamenitijih Nazidijena (v. Horacije, Satire, 2, 8) i Trimalhiona. Općenito, gastronomija povezana s polemikom protiv luksuza pojavljuje se u više knjiga.

c) ljubav; književna pitanja

Čini se da je šesnaesta knjiga bila posvećena Lucilijevoj ljubavnici. Time on najavljuje i intimno ljubavno pjesništvo Katulovih epigrama i elegije Augustova doba. Obilno su posvjedočena i Lucilijeva razmatranja o književnim problemima: prosudbe o retorici i poetici te ozbiljne književno-kritičke i gramatičke analize. Tu Lucilije podsjeća na Akcijevu retoričko-gramatičku naobrazbu, no ruga se afektivnom, deklamatorskom stilu potonjega, kao i stilu Pakuvija i drugih patetičnih pjesnika. Kritika uzvišenih književnih vrsta druga je važna točka na kojoj se Lucilije približava Kalimahovu ukusu, kao i druga Lucilijeva veza s neoteričkim pjesništvom.

1.7 Lucilijev stilistički realizam

Ne možemo reći do koje su mjere Lucilijeve satire, nastajući tijekom dugoga razdoblja, ostvarivane prema jedinstvenom programu; a u svakom je slučaju opasno tog pjesnika smatrati nekakvim društvenim reformatorom. Njegovo je bavljenje politikom zasigurno bilo neredovito i nedosljedno. Prva satira svjedoči o povezanosti sa Scipionovim krugom, ali pjesnik je svoje političke pokrovitelje nadživio za mnogo godina. No Lucilije je sigurno imao promišljeno originalan, inovativan književni program, potpomognut pjesnikovim karakterom, njegovom odbojnošću prema pravilima. Lucilijevo pjesništvo ne ostaje na jednoj stilističkoj razini već se otvara na sve strane. Miješa uzvišeni jezik epa, oživljenog u parodiji, sa tehničkim terminima, dotad isključenim iz latinskog pjesništva, s pojmovima retorike, znanosti, medicine, seksualnosti, gastronomije, prava i politike, ali i sa svakodnevnim jezikom raznih društvenih slojeva, obilježenim bezbrojem grecizama. S te je točke gledišta Lucilije, kao i Petronije, blizak modernom realizmu koliko god to latinska književnost može: on čak zna imitirati improvizaciju. Kritički glas živim humorom šiba najraznolikije pojave dnevnog života, prikazane u fizičkoj i jezičnoj stvarnosti, mjerene o filozofske ideale, sukobljene s drugim aspektima stvarnosti. Takva je satira i odgojno sredstvo, a usko je povezana s društvenom kritikom i nonkomformizmom. Nesklad Lucilijeva stila sigurno je namjeran, proizlazeći iz programatskog zatjeva da izraz objedini život i umjetnost.

2 Lucilijev književni uspjeh

Lucilije će kao osobni glas satiričke vrste — *ex praecordiis efero ver-sum*, kaže poznati fragment, »iz srca iznosim pjesmu« — ostati uzor svim latinskim satiričkim pjesnicima od Varona nadalje. U usporedbi s ranim latinskim pjesništvom njegova će sposobnost izražavanja stvarnosti zvučati posebno smiono i novo. Horacije ga kritizira sa stanovništa svoga vlastitog vremena, na temelju Lucilijeva improvizatorskog načina pisanja i nedotjerane forme. Tu Horacija protiv Lucilija okreće naputke Kalimahove škole, koje je Lucilije sam bio prihvaćao, iako ne do iste mjere. Horacije Lucilija ipak i poštuje kao tvorca satire. Barem je jedna značajka Lucilijeva nasljedstva nepovratno izgubljena: nota žive osobne polemike, s političkim prizvukom, bila je uvjetovana stanjem društva i zakona. U carskom će Rimu satira morati pronaći druge ciljeve. Horacije osjeća da mu je Lucilije u tom pogledu dalek, gotovo jednako dalek kao i Aristofanova komedija.

BIBLIOGRAFIJA

Temeljno je izdanje još uvijek F. Marx (2 sveska, Leipzig 1904-5) s latinskim komentarom; ne nadmašuje ga ni W. Krenkel novijim njemačkim izdanjem (2 sveska, Berlin 1969). Postoji tekst s engleskim prijevodom u 3. svesku Loebova *Remains of Old Latin* (E. H. Warmington, 4 vol., London 1935—40). Najnoviji tekst ima F. Charpin (2 sveska, Pariz 1978–79) s francuskim prijevodom i bilješkama. Najbolji su engleski uvodi opet oni u knjigama o satiri općenito, kao: U. Knoche, *Roman Satire*, prijevod E. S. Ramage (Bloomington 1975) 17-30, i M. Coffey, *Roman Satire* (2. izd., Bristol 1989) 24-32 (s bibliografijom, 282). G. C. Fiske, *Lucilius and Horace: A Study in the Classical Art of Imitation* (Madison 1920) informativno je, ali spekulativno u rekonstrukcijama. Za povijesni kontekst, vidi: A. E. Astin, *Scipio Aemilianus* (Oxford 1967) 294-306. Na drugim jezicima osobito: C. Cichorius, *Untersuchungen zu Lucilius* (Berlin 1908); također W. A. Krenkel, »Zur Biographie des Lucilius«, u ANRW 2.1 (Berlin 1972) 1240-59, W. J. Raschke, »Arma pro amico — Lucilian Satire at the Crisis of the Roman Republic«, *Hermes* 115 (1987) 299-318, M. Puelma Piwonka, *Lucilius und Kallimachos* (Frankfurt am Main 1949) i I. Mariotti, *Studi luciliani* (Firenca 1961). Postoji njemački pregled stanja istraživanja: J. Christen u ANRW 2.1 (v. gore).

3 Q. Ennius. Saturae

(*Ennianae Poesis Reliquiae*, ed. J. Vahlen, 1928)

3.1 SATURARUM LIB. III

Enni poeta salve, qui mortalibus
Versus propinas flammeos medullitus.

3.2 SATURARUM LIB. VI

Quippe sine cura laetus lautus cum advenis
Infertis malis, expedito bracchio,
Alacer celsus, lupino ⟨expectans impetu⟩,
Mox cum alterius abligurias bona,
Quid censes domin⟨o⟩ esse animi? pro divum fidem,
Ille tristis est dum cibum servat, tu ridens vora⟨s⟩.

3.3 SATURARUM LIB. INC.

III

A. Gellius. Noctes Atticae 1–20 (A. Gelli Noctes Atticae. Vols. 1–2, ed. K. Marshall, 1968).

prima fuit enarratio horum uersuum, qui sunt in saturis Quinti Ennii uno multifariam uerbo concinniter implicati. Quorum exemplum hoc est:

nam qui lepide postulat alterum frustrari,
quem frustratur, frustra eum dicit frustra esse;
nam qui sese frustrari quem frustra sentit,
qui frustratur is frustrast, si non ille est frustra.

4 C. Lucilius

(*C. Lucilii Carminum Reliquiae. Vol. 1, ed. F. Marx, 1904*)

4.1 I. DEORUM CONCILIUM

Maurus Servius Honoratus. In Vergilii Aeneidos Libros (Servii Grammatici Qui Feruntur in Vergilii Carmina Commentarii. Vols. 1–2, ed. G. Thilo, 1878–1884).

10.104.5 ACCIPITE ERGO ANIMIS totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro, ubi inducuntur dii habere concilium et agere primo de interitu Lupi cuiusdam ducis in republica, postea sententias dicere. sed hoc quia indignum erat heroo carmine, mutavit et induxit primo loquentem Iovem de interruptis foederibus, cuius orationem interruptit Venus, post secuta Iunonis verba sunt quibus redarguit Venerem: unde nunc Iuppiter illud quod omiserat, reddit, dicens: ergo quoniam pacem esse non sinitis, ea quae sum dicturus accipite. et hoc significant versus, qui subsequuntur.

consilium summis hominum de rebus habebant.

quo populum atque urbem pacto seruare potisset
amplius Romanam.

»ad cenam adducam, et primum (h)isce abdomina tunni
aduenientibus priua dabo cephalaeaque acarnae.«

serpere uti gangrena malo atqu(e) herpestica posset.

occidunt, Lupe, saperdae te et iura siluri

4.2 III.

Pomponius Porphyrio. Commentum in Horati Sermones (Pomponi Porphyrii Commentum in Horatium Flaccum, ed. A. Holder, 1894).

1.5. EGRESSVM MAGNA ME ACCEPIT ARICIA ROMA. Lucilio ha[ec] satyra aemulatur Horatius iter suum a Roma Brundesium

usque describens, quod et ille in tertio libro fecit, primo a Roma Capuam usque et inde fretum Siciliense.

et saepe quod ante
optasti, freta, Messanam, Regina uidebis
moenia, tum Liparas, Facelinae templa Dianae.

Symmacus praeterea iam tum depo(st)us bubulcus
exspirans, animam, pulmonibus aeger, agebat.

praeterea omne iter est hoc labosum atque lutosum.

uerum haec ludus ibi, susque omnia deque fuerunt,
susque et deque fuere, inquam, omnia ludus iocusque:
illud opus durum, ut Setinum accessimus finem,
aigilip(es) montes, Aetnae omnes, asperi Athones.

– *u u* exhalas tum acidus ex pectore ructus.

4.3 VIII.

cum poclo bibo eodem, amplector, labra labellis
fictric(i)s conpono, hoc est cum psolo copuma(i),
t(u)m lat(u) conponit lateri, et cum pectore pectus
— et cruribus crura diallaxon *u u – u*
a(t) laeua lacrimas muttoni absterget amica.

4.4 XXX.iv

⟨c⟩lauda una est pedibus cariosis mensul⟨a nobis⟩

’⟨s⟩cibo ⟨ego⟩ enim bene longincum mortalibus morbum
in uino esse, ubi qui inuitauit dapsilius se’.

omnia tum endo muco uideas feruente micare

4.5 XVI. COLLYRA

Pomponius Porphyrio. Commentum in Horati Carmina

1.22.10. CANTO LALAGEN, id est: carmen in Lalagen nomine amicam compositum. S[c]i[li]c et liber Lucilii XVI. Collyra inscribitur, eo quod de Collyra amica in ⟨eo⟩ scriptum sit. Etiam nos sic plerumque loquimur.

»ibat forte aries, inquit, iam quod genus! quantis
testibus! uix uno filo ho⟨sc⟩e haerere putares,
pellicula extrema exaptum pendere onus ingens«

4.6 XXVI.i

M. Tullius Cicero. De Oratore (M. Tulli Ciceronis Rhetorica. Vol.1, ed. A. S. Wilkins, 1902).

(*Crassus loquitur*) Nam ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat ea, quae scriberet neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle, quod alteri nihil intellegerent, alteri plus fortasse quam ipse; de quo etiam scripsit »Persium non curo legere,« — hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus — »Laelium Decimum volo,« quem cognovimus virum bonum et non inlitteratum, sed nihil ad Persium

nisi portenta anguisque uolucris ac pinnatos scribitis.

ego ubi quem ex praecordiis
ecfero uersum,

4.7 XI.

M. Tullius Cicero. De Oratore, 2, 277.

cum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Egilio, qui videretur mollior nec esset, dixisset »quid tu, Egilia mea? quando ad me venis cum tua colu et lana?« »Non pol« inquit »audeo, nam me ad famosas vetuit mater accedere.«

Quintus Opimius ille, Iugurtini pater huius,
et formosus homo fuit et famosus, utrumque
primo adulescens; posterius dare rectius sese

4.8 Incertae sedis reliquiae

virtus, Albine, est, pretium persolvere verum
quis in versamur, quis vivimus rebus, potesse,
virtus est homini scire id quod quaeque habeat res,
virtus, scire, homini rectum, utile quid sit, honestum,
quae bona, quae mala item, quid inutile, turpe, inhonestum,
virtus, quaerendae finem re scire modumque,
virtus, divitiis pretium persolvere posse,
virtus, id dare quod re ipsa debetur honori,
hostem esse atque inimicum hominum morumque malorum,
contra defensorem hominum morumque bonorum,
hos magni facere, his bene velle, his vivere amicum,
commoda praeterea patriai prima putare,
deinde parentum, tertia iam postremaque nostra.